

ОСНОВНІ ФОРМИ РОБОТИ НАД ДИКЦІЄЮ В ПРОЦЕСІ ВОКАЛЬНО-ХОРОВОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ МУЗИКИ

В статтє рассматриваются вопросы развития вокально-хоровых навыков. Выделены принципы подбора вокальных упражнений, методы работы над вокальными упражнениями. Статтє адресована будущим учителям музыки.

The article deals with the questions of vocal-choral skills. The principles of vocal exercises' selection, methods of working at vocal exercises are underlined. The article is addressed to the future music teachers.

Робота над розвитком навичок правильної чистої мови – це одне з найважливіших завдань вокального виховання молодших школярів. Основною якістю є розбірливість. Вона досягається завдяки правильній вимові окремих звуків мови, дотриманні словесного та фразового наголосу, ритму, темпу, гучності, чистоти, гнучкості й тембру голосу. Така складність мовного акту потребує планомірної роботи над мовою школярів на уроках співу.

Словесний текст пісень складається з різноманітних сполучень голосних і приголосних звуків, і, щоб його проспівати виразно, правильно, дзвінко, голосовий апарат повинен бути гнучким.

З перших занять співаки і читці мають потребу в розвитку не тільки артикуляційного апарату, але й слуху, дихання, голосу й почуття ритму, тобто усього того, що необхідно у мовленні й у співі. В інтонації розмовної мови є основні елементи музичної мови: зміна ритму, інтенсивності звуку, його висоти. Подовжена співоча мова, яка насичена емоцією, дає учням можливість повніше почути характер звучання кожного голосного та приголосного звуку й тим самим більш свідомій вимові слів у розмові.

Але враховуючи те, що розмовна та співоча вимови мають багато спільного, не слід забувати, що вони мають і свої особливості. У розмові голосні короткі, а у співі – співучо –

протяжливі; у розмові приголосні створюють перерви в звучанні голосних звуків, а у співі приголосні зливаються з голосними, не перериваючи їх співучості. У співі кожен голосний (наголошений та ненаголошений) завжди звучить і не зникає зі слуху. Робота артикуляційного апарату також має свої особливості: в мові більш активно діють зовнішні органи (губи, нижня щелепа, ротова порожнина), у співі: язик, м'яке піднебіння, гортань. Взагалі роль гортані й м'якого піднебіння в співі значна. В гортані виникає співацький звук. У процесі роботи гортань займає нижче положення, ніж у стані спокою чи під час мовлення: її форма змінюється залежно від вимовленого голосного. У співі м'яке піднебіння активно підняте й утворює так зване склепіння. Свідомо керуючи роботою язика, губ, нижньої щелепи, ми впливаємо на характер рухів гортані, м'якого піднебіння. На практиці такий взаємозв'язок очевидний: затиснута нижня щелепа викликає скованість рухів гортані, що призводить до появи "горлового" (вокально-неправильного) звуку.

Щоб розвинути природні якості дитячого голосу на початковому етапі формування співацького звукоутворення, рекомендується використовувати скоромовки та мовні вправи. Треба підбирати їх таким чином, щоб невимушена, виразна вимова голосних та приголосних звуків викликала б завдяки певному укладу артикуляційного апарату, необхідний за якостями звук у співі – легкий, дзвінкий, сріблястий, а тим самим спрямовувала б вироблення початкових співацьких навичок у вірному напрямку.

Будувати початкову роботу в оволодінні навичками співу слід з найбільш вокальної голосної, тобто з тієї, яка природніше й краще інших відтворюється в звуках, від неї переходити до інших голосних.

При формуванні голосних важливим є їх вирівнювання спочатку в межах області так званої примарної зони, тобто найбільш природно звучних нот, а в наступному вокальному розвитку і на більш широкому діапазоні.

Візьмемо, наприклад, питання про розкриття рота – його форми і розміри, положення язика, задньої частини порожнини рота (зіву), м'якого піднебіння, нижньої щелепи при голосній

“а”. Багато недоліків у звуці початківців відбувається через відсутність належних навичок, через невміння правильно організувати головний резонатор. Те, що відбувалось у звичних умовах мовного автоматизму не відповідає новим вимогам. Таким чином, мовний автоматизм повинен порушитись і замінитись вокальною основою.

Сприятливі умови для вірної роботи співацького апарату дозволяють засвоїти школярам необхідні для художнього співу навички й прискорити тим самим їх музичний розвиток.

Кожен звук мови має певну силу звучання. Якщо вимовити підряд голосні звуки, можна помітити, що “а” голосніший, ніж “і”, “у” тихіший ніж “е”. Для співу важливо, щоб голос звучав однаково, рівно за силою від найнижчого до найвищого звуку. Щоб запобігти строкатості звучання голосних у мовленні й співі, застосовується метод “округлої” манери звучання, що сприяє вирівнюванню звучання голосних. Завдяки цьому голос набуває динамічної рівності, плавності, звучить без поштовхів.

На практиці звуки округлюються шляхом прирівнювання звучання до одного з них – “спрямовуючого”. Таким звуком може стати голосний “у”. Використання його допомагає формуванню звука в головному регістрі й у той же час стимулює грудне резонування. На голосному “у” голос співака завжди звучить вільно і ясно. Виразна вимова цього голосного у мовленні допомагає формувати артикуляційний апарат таким чином, що при вокалізації утворюється округлений, прикритий, правильний у співацькому розумінні звук. Співати звук “у” потрібно легко, ніжно, а не насичено. Для цього форма роту при його вимові не повинна бути витягнутою в трубочку, губи не витягуються, а тільки трохи звужуються. Готовий резонатор при співі “у” збільшується в своєму обсязі.

Рекомендуємо починати роботу з розспівок – скоромовок, де частіше зустрічається голосний “у”. А також “у” в поєднанні з “о”, за допомогою якого при вокалізації також утворюється округлий звук.

Неточна вимова голосних у мовленні й співі призводить до появи недоліків. Скажімо зайвий так званий горловий

призвук, який є наслідком напруженої вимови голосних, може виявитись у вимові всіх голосних, крім "і". Тому, що "і" порівняно з іншими голосними вимагає незначного відкриття рота на нижній і середній частині діапазону у всіх голосних, однак на високих нотах таким способом відтворювати його дуже важко і при тому він виходить вузьким і пласким. Необхідно в цьому випадку досягти більшого розкриття рота, прагнути хоч у меншій мірі наблизитись до позиції голосного "а".

В такому разі цей голосний і обирається як спрямовуючий. А в поєднанні з "о" звук "і" буде не тільки близьким але й прикритим одночасно.

Правильна, точна і чітка вимова голосних у запропонованій послідовності допомагає вирівняти й округлити звучання дитячого голосу, розвинути його природні якості. Однак, скоромовки складаються не лише з голосних, але й з приголосних звуків. Таким чином, складаючи ряд найуживаніших приголосних на початковому етапі співацького виховання молодших школярів, потрібно крім вокальних якостей приголосних, враховувати ще й їхню акустичну природну ступінь чистоти вимови (наявність або відсутність шумового або голосового компонентів), твердість – м'якість.

Зі складу приголосних на початковому етапі доцільно виключати "г", "к", "х", тому що вони задньоязикові, їх вимова пов'язана з загальною частиною глотки. Спів цих приголосних на початковому етапі може викликати появу "загнаного в потилицю" звука, що у співі не припустимо. Звуки "п", "ф", "с", "т", "ш", "ч" – це звуки, при вимові яких більше шуму; "ж" – як приголосний, вимова якого ускладнюється участю не тільки передньої частини язика, а й середньої.

Отже залишаються: "б", "в", "д", "м", "н", "л", "р", "з". Вимова вибухової дзвінкої приголосної "б" активізує роботу губ.

Приголосні "д", та "р" активізують роботу кінчика язика.

Якщо недоліки пов'язані з недостатньою рухливістю артикуляційного апарату, його скованістю, корисними будуть

різні скоромовки. Які складаються з сонорних приголосних у сполученні з голосними.

Вироблення у співі правильної та вільної артикуляції мовних звуків – це необхідна умова на початковому етапі вокальної роботи. Долаючи нечіткість вимови, пов'язану з недостатньою рухливістю губ, язика, нижньої щелепи, ми впливаємо у певній мірі й на емоційність виконання твору. Правильне розв'язання проблеми визначить надалі успіх співацького і мовного виховання учнів.

Скоромовки – це жартівливі вислови, побудовані на навмисно ускладненій вимові ритмічного чи ритмізованого тексту, скомпонованого з важких звуків та звукосполучень, які вимовляються у швидкому темпі.

Швидкий темп вимови важких слів у незвичному, нетиповому їх поєднанні призводить до перекручення слів, спотворення тексту, що викликає сміх у дітей.

Скоромовки – це надзвичайна знахідка народної логопедії, адже їхня мета – формування чистого й правильного мовлення, закріплення артикуляції важких звуків та розвиток мовленнєвого апарату. Народна педагогіка потурбувалась, щоб на кожний звук, який опановує учень, у нагоді стала й відповідна скоромовка.

Скоромовки невеликі за розміром (можуть бути однорядкові), в кожному слові яких повторюється лише один звук, чергується тільки тверда та м'яка його вимова.

Чимало скоромовок із складним поєднанням відразу кількох важких звуків – шиплячих, свистячих та звука [р].

У народній логопедії можна знайти скоромовки з незвичайним поєднанням голосних звуків.

Цінними для розвитку у учнів діалогічного мовлення є скоромовки, побудовані у вигляді діалогу, прямої мови.

Скоромовки доцільно використовувати в роботі з учнями на кожному уроці. Пропонуються нескладні за текстом скоромовки на звуки [к], [в], [с], [б], [п], [з] та голосні.

Скоромовки – діалоги рекомендуються зі звуком [р] у складному поєднанні з іншими звуками. Наприклад, “Всіх скоромовок не перемовиш, не перевискоромовиш”.

Заучування та повторення скоромовок обов'язково необхідно вносити до плану уроку. У ньому визначаються конкретні мовленнєві завдання, розвивальний потенціал скоромовки, записують її текст.

З метою закріплення вимови звука [р] у сполученні зі звуком [т] та твердої і м'якої вимови звуків [т], [т']; [п].

Використання вправ є необхідною умовою розвитку вокально-технічних навичок, без співу вправ неможливо досягти високого технічного рівня. Вокально-технічні навички в сукупності є засобом художньої виразності. Вони відпрацьовуються на вправах, а закріплюються, збагачуються і удосконалюються при роботі над художніми творами.

Обов'язковою умовою формування і досконалості вокальних навиків є вокальні вправи. Вправи – це багаторазове повторення організованих дій, які направлені на покращення якості їх виконання.

Вправи обов'язково виконуються на початку вокальних занять, вони служать цілям формування і розвитку навичок, “розігрівають” голосовий апарат, тобто фізіологічно готують його до роботи. Тому частина уроку індивідуальних і хорових занять, яка складається з вправ, називається розспівуванням.

Сила голосу при виконанні вправ повинна бути середньою, меццо-форте. Початкові вправи у примарній зоні треба виконувати рівним по силі звуком. Важливо знайти оптимальну силу звука. Спів на форте приведе до форсування голосу. Також не рекомендується співати звуком, сила якого нижче оптимальної.

Спів вправ рекомендується починати з примарних звуків – найбільш природно, красиво і без напруження звучачих нот у діапазоні учнів.

Перші вправи виконуються на найбільш зручному для учнів голосному звуці, який по своєму звучанню відрізняється серед інших голосних. На цьому голосному учні лише засвоюють елементи вокально-технічних навичок, викладач досягає необхідного вокального звучання у учнів.

При підборі голосного викладач аналізує загальне звучання голосів учнів. Якщо голос звучить глухо, темно, корисно використовувати вправи на дзвінкі голосні “і”, “е”, які

сприяють близькому звучанню. І, навпаки, якщо голос звучить близько, відкрито, то слід починати з голосних “о”, “у” або округлого “а”. Необхідно враховувати різні призвуки, темброві особливості голосу. При горловому призвуку, голосні “а”, “о”, “у” допоможуть звільнитися від них. При носовому призвукі рекомендуються вправи на голосні звуки “о”, “у”.

Голосні звуки значно активізують роботу артикуляційних органів ротової порожнини.

Існує декілька видів вокалізації, з них найбільш корисні: на легато і на стаккато.

Спів на легато буває не тільки при вокалізації, він може бути і манерою виконання творів з текстом. В цьому випадку мова йде про кантиленний спів.

Вправи на легато є основним засобом відпрацювання кантилени, яка зв'язана з рівномірним, правильно організованим видихом. Тому вправи на легато допомагають розвивати співацьке дихання. При такій манері співу легше переносити потрібне звучання з одного звука на інший.

Спів на стаккато пов'язаний з активним змиканням голосових складок. Він активізує їх роботу, сприяє засвоєнню чіткої атаки і тому корисний при сиплому звуці.

Спів з закритим ротом на сонорний звук “м” здійснюється при зімкнутих губах. Ця вправа виконується на середньому діапазоні голосу. Вона настроює на головне звучання.

При виконанні вправ треба слідкувати за чітким зняттям звука і за активною вимовою приголосних у кінці слів.

Особливу цінність при вокальному навчанні мають вправи з низхідним мелодійним рисунком. Вони сприяють розвитку головного звучання на нижню половину діапазону.

Засвоєння мажорного і мінорного звукоряду є необхідним розділом нотної грамоти.

Вправи мають за мету правильно організувати і удосконалювати вокальну функцію. В процесі занять треба ставити вокально-технічні завдання: організація дихання, атаки, звуковедення, опори звука, робота реєстрів, розширення співацького діапазону.

Вправи рекомендується використовувати згідно з поставленою метою, варіювати у залежності від індивідуальних особливостей учнів. Їх треба розташовувати так, щоб вони сприяли виявленню необхідних якостей співацького звуку.

Заняття з хором звичайно починається з розспівування, яке виконує подвійну функцію:

- розігрівання та настройку голосового апарату учнів з метою підготовки їх до роботи;
- розвиток вокально-хорових навичок з метою досягнення краси та виразності звучання співацьких голосів у процесі виконання хорових творів.

Використовуючи ланцюгове дихання при дотриманні невеликої сили голосу, співаки повинні держати звук та уважно, прислухаючись один до одного зливатися з усіма голосами в унісон по висоті, силі і тембру.

Наступний етап розспівування має за мету відпрацювання м'якої, але точної атаки за рахунок легкого, але в міру активного змикання голосових складок.

Цьому буде сприяти виконання вправ з нюансом піано або меццо-піано при звукоутворенні по типу легкого стаккато або нон легато.

При співі голосних на стаккато слід звернути увагу хористів на те, щоб не було в момент атаки призвука приголосного х, а при співі легато – прагнути до визначення переходів з одного звуку на інший, але треба контролювати, щоб спів був без поштовхів.

Робота над розвитком динамічного діапазону ведеться з перших вправ. Воно починається з використання середньої сили звучності меццо-піано-меццо-форте, яку треба зберігати постійно при співі вправ на будь-якій ділянці діапазону.

Потім ставиться завдання оволодіння нюансами піано, або форте.

Спочатку використовується постійна сила голосу в межах кожного нюансу при їх контрастному порівнянні, а потім вводяться рухливі нюанси, тобто поступові зміни сили голосу: крещендо і димінуендо.

Рухливі нюанси крещендо і димінуендо у виконавській практиці вважаються самими складними.

Одним із завдань у роботі над тембром – є вирівнювання звучання голосів на всьому діапазоні за рахунок згладжування реєстрових переходів. Для цього використовуються різні вправи, але при виконанні відповідної послідовності в структурі їх мелодики: спочатку поступові звукоряди, потім стрибки при поступовому їх розширенні, арпеджіо.

Рухомість голосів у хорі відображається в темпі виконання вправ і творів. На початку вокальної роботи використовуються повільні темпи. Потім ті ж вправи використовуються більш повільно, а потім більш рухомо.

У процесі зростання темпу вправ або виконуваних творів виникає тенденція нечіткості у переходах з одного звуку на інший. Треба пам'ятати, що більш складними в цьому зв'язку будуть вправи на вокалізацію, тобто розспівування одного голосного на декілька звуків або цілу музичну фразу.

Подальші подібні вправи повинні складатися по принципу збільшення музичних фраз, це буде сприяти тривалості фонаційного видиху. Постійне прискорення темпів буде активізувати роботу всіх органів, що є основою успішного розвитку рухомості голосів.

В процесі прискорення темпів необхідно пам'ятати правило: чим швидше темп, тим легше повинно бути реєстрове звучання голосу за рахунок меншої працюючої маси голосових складок.

Вправи повинні використовуватись у відповідній послідовності. Крім того, одна окрема вправа може вирішувати цілий комплекс завдань. Наприклад, вправа на одному звуці стаккато:

- управляє відповідною атакою звука;
- активізує змикання голосових складок;
- уточнює інтонацію;
- формує навички утримання тону на одній висоті, однаковим по силі голосом або з різними нюансами, що тренує співацьке дихання;
- звукоутворення на стаккато також тренує і активізує дихальну мускулатуру;
- формує правильну артикуляцію того чи іншого голосного;

- формує навик співу по руці диригента;
- дає поняття про спів активним звуком з нюансом піано.

Одну і ту ж вправу можливо вчити з різною динамікою, темпом, звуковисотним розташуванням, характером звуковедення.

Вокальна робота в хорі крім художніх завдань, повинна бути направлена на розвиток співацьких голосів учнів. Дуже важливе уміння учителя так організувати співацьку діяльність учнів, щоб вона виконувала виховну, розвиваючу, навчальну функції.